

Ὁ 2. τόμος τῶν *Scripta Minora* θὰ περιλάβῃ, ὅπως λέγεται εἰς τὸν πρόλογον, τὰς ἐπιστολάς τοῦ Ψελλοῦ. Ἐν τὴν βαθεῖαν εὐγνωμοσύνην μας πρὸς τὴν μνήμην τοῦ Kurtz καὶ πρὸς τὴν φιλοπονίαν τοῦ F. Drexl ἐπιτρέπεται νὰ συνοδεύσωμεν καὶ μὲ μίαν εὐχὴν, θὰ διατύπωνον τὴν ἐπιθυμίαν νὰ περιληφθοῦν εἰς τὴν ἔκδοσιν αὐτὴν τῶν Ἐπιστολῶν ὅλαι ἀνεξαιρέτως αἱ Ἐπιστολαί, ἀκόμη καὶ ἐκεῖναι τὰς ὁποίας ἐξέδωκεν ἤδη ὁ Σάθιας. Ὅχι μόνον χάριν τῆς εὐκολίας τῶν ἐρευνητῶν, ἀλλὰ καὶ διότι ἡ ἔκδοσις ἐκείνη φιλολογικῶς ἕστερεῖ πολὺ, χρειάζεται δὲ καὶ συμπλήρωσιν μὲ συντόμους πραγματικὰς καὶ προσωπογραφικὰς σημειώσεις, αἱ ὁποῖαι θὰ εἶναι ἀφθονώτεροι, ἐλπίζομεν, εἰς τὸν δεῦτερον τόμον.

Ι. ΣΥΚΟΥΤΡΗΣ

Prälat D. Dr Albert Ehrhard, (*Καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Βόννης*), *Überlieferung und Bestand der hagiographischen Literatur der griechischen Kirche*. Ἐκδοσις J. C. Hinrich, Leipzig 1936, M. 9.

Ὡς πρό τινος ἔγραφον σχετικῶς πρὸς τὴν λατρείαν τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας (*Der Kultus der griechischen Kirche ἐν τῷ προσεχῶς ἐκδομένῳ συλλογικῷ συγγράμματι Ekklesia τοῦ καθηγητοῦ Siegmund Schultze*), ὁ πλοῦτος τοῦ περιεχομένου τῶν λειτουργικῶν βιβλίων τῆς ἡμετέρας Ἐκκλησίας κατὰ τε ποιὸν καὶ ποσόν, ὑπερέχων τοῦ λειτουργικοῦ πλούτου πάσης ἄλλης Ἐκκλησίας, εἶνε ἀληθῶς ἀνυπολόγιστος.

Ἐνῶ δὲ ἀπὸ λατρευτικῆς ἐπόψεως εἶναι ἀφ' ἑαυτῆς φανερὰ ἡ μεγάλη σημασία τοῦ ἀπείρου τούτου ὕλικου, καθ' ὅσον δι' αὐτοῦ ἐξυπηρετοῦνται κατὰ τὸν τελειότερον τρόπον οἱ ἀπώτεροι τῆς Ἐκκλησίας πνευματικοὶ σκοποὶ καὶ δὴ εἰς τοιοῦτον βαθμόν, ὥστε εἰς καιροὺς χαλεποὺς δι' αὐτοῦ καὶ μόνου νὰ κατορθώσῃ αὕτη νὰ διαθρέψῃ πνευματικῶς τὸν ὀρθόδοξον λαὸν κατὰ τὴν διάρκειαν μακρῶν αἰῶνων δουλείας καὶ πνευματικῆς καταπτώσεως, ἐξ ἄλλου ἡ ἐπιστημονικὴ σημασία τοῦ ὕλικου τούτου εἶναι μεγάλη, εἴτε διὰ τὴν περισυλλογὴν, τακτοποίησιν καὶ ἱστορικὴν αὐτοῦ καὶ παντοῖαν ἄλλην ἐπιστημονικὴν καὶ καλλιτεχνικὴν ἐκμετάλλευσιν, εἴτε διὰ τὴν δι' αὐτοῦ ζωντανὴν ἐμφάνισιν τοῦ αἰωνίου καὶ ἀδιασπάστου συνδέσμου τῆς ἑλληνικῆς σκέψεως καὶ τῆς χριστιανικῆς ἰδεολογίας, ὡς οὗτος ἐδημιουργήθη καὶ ἀνεπτύχθη ἀπὸ τῆς πρώτης ἐμφανίσεως τῆς χριστιανικῆς Ἐκκλησίας μέχρι τῶν ἡμερῶν μας ἐν τῷ ἀνατολικῷ ἑλληνικῷ περιβάλλοντι.

Τὸ ὑπερπλούσιον τοῦτο ὕλικόν διὰ τεχνικοὺς λόγους καὶ διὰ τὰς μὴ ὑφισταμένας εὐτυχῶς πλέον διὰ τὰ βυζαντινὰ γράμματα καὶ τὸν βυζαντινὸν

πολιτισμὸν προκαταλήψεις παρέμεινεν ἐπὶ μακρὸν ἄγνωστον καὶ ἀνεκμετάλλευτον. Ἄλλ' ὡς δι' ἄλλας λεπτομερείας τοῦ βυζαντινοῦ πολιτισμοῦ, ἢ προσοχῇ τοῦ ἐπιστημονικοῦ κόσμου ἐστράφη ἀμέριστος καὶ πρὸς τὸν ἀληθινὸν θησαυρὸν τοῦτον τῆς ἑλληνικῆς ὀρθοδόξου εὐσεβείας· πλὴν δ' ἄλλων συγγρόνων (ἀξία μνείας εἶναι ἡ λαμπρὰ μεταφραστικὴ ἐργασία τοῦ P. Kilian Kirchoff-Baumstark ὑπὸ τὸν τίτλον Die Ostkirche betet) ἡ προκειμένη ἀληθῶς ἐπιμελεστάτη καὶ λεπτολόγος ἐπιστημονικὴ ἐργασία πιστοποιεῖ τὰ ἀνωτέρω λεχθέντα κατὰ τὸν πλέον ἐπιβεβαιωτικὸν τρόπον καὶ ἀποτελεῖ ἐν ἐπὶ πλέον δεῖγμα τῆς στροφῆς τῆς ἐπιστημονικῆς ἐρεῦνης πρὸς τοὺς ἀνεκτιμήτους τούτους καὶ ἀνεκμεταλλεύτους εἰσέτι θησαυροὺς τῆς ἐκκλησιαστικῆς μας φιλολογίας.

Τὸ ἱστορικὸν ὄλικόν τὸ ὅποιον ἔχει ἀποθησαυρισθῆ εἰς τὰ παλαιότερα καὶ μεταγενέστερα μαρτυρολόγια καὶ συναξάρια, τοὺς ἑορταστικοὺς λόγους (τὰ ὀμιλίρια), τοὺς ἐκκλησιαστικοὺς ὕμνους τοὺς περιεχομένους εἰς τὰ μνηολόγια καὶ τὰ λοιπὰ λειτουργικὰ βιβλία καὶ ἀγιογραφικὰ καθόλου σημειώματα καὶ ἀποσπάσματα εἶναι πλουσιώτατον· ὀλίγα δ' ἐκ τῶν γενομένων ἤδη ἐπιστημονικῶν μελετῶν καταδεικνύουσι τοῦτο ὡς ἡ πρὸ ἡμῶν μελέτη, ἣν διακρίνει κατ' ἐξοχὴν τὸ σύστημα, ἡ ἐπιμέλεια καὶ ἡ δξύτης τῆς παρατηρήσεως.

Εἰς τὰ μέχρι τοῦδε ἐκδοθέντα τέσσαρα τεύχη, παραλειπομένου τοῦ προλόγου τοῦ σ., διὰ τὴν τμηματικὴν ἔκδοσιν τοῦ συγγράμματος, περιέχεται ἡ εἰσαγωγή καὶ τμῆμα μόνον τοῦ Α' μέρους αὐτοῦ.

Ἐν τῇ εἰσαγωγῇ ὁ σ. πρῶτον παρέχει σπουδαίας πληροφορίας περὶ τῶν ἀρχαιότερων ἀγιογραφικῶν καὶ ὀμιλητικῶν συλλογῶν, δεῦτερον ἐξετάζει τὸ ἐκκλησιαστικὸν ἔτος τῆς ἑλληνικῆς ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας καὶ τὸ βυζαντινὸν ἑορτολόγιον κατ' ἀμφοτέρα τὰ τμήματα αὐτοῦ, τὸ τῶν κινητῶν δηλ. καὶ τῶν ἀκινήτων ἑορτῶν, τονίζων ὅτι τὸ πρῶτον εἶναι σπουδαῖον διὰ τὴν ὀμιλητικὴν παράδοσιν, ἐνῶ τὸ δεῦτερον ἐνδιαφέρει περισσότερο καὶ σχεδὸν ἀποκλειστικῶς (εἰ καὶ οὐχὶ κατ' ἀπόλυτον ἀκριβολογίαν) διὰ τὴν ἀγιογραφικὴν. Τέλος ἀναφέρει τὰ τῶν βοηθημάτων τῆς ἐπιστημονικῆς αὐτοῦ ἐρεῦνης ἀναπτύσσειν τὰ περὶ τῶν τυπικῶν, πανηγυρικῶν ὀμιλιῶν, συναξαρίων, μηναιῶν κλπ.

Ἐν τῷ πρώτῳ τμήματι τοῦ Α' μέρους περιλαμβάνει τὴν παλαιότεραν παράδοσιν τὴν διαφυλαττομένην εἰς ἀποσπάσματα παπύρων, μεγαλογραμμάτων περγαμηνῶν χειρογράφων καὶ εἰς περισσότερο ἐκτεταμένα ἀποσπάσματα ἀρχαιότερων ἀγιογραφικῶν καὶ λειτουργικῶν συλλογῶν.

Ἐν τῷ δευτέρῳ τμήματι διαλαμβάνει πρῶτον περὶ τῶν ἀρχαίων ἐτησίων, ὡς τὰς ὀνομάζει, συλλογῶν, («πανηγυρικομαρτυρολογίων») αἵτινες εἰς τρεῖς διακρίνονται τύπους, α) τὰς περιεχούσας 1^{ον} τὰς ἀκινήτους ἑορτὰς ἀπὸ 1^{ης} Σεπτεμβρίου μέχρι Φεβρουαρίου, κατὰ τὸ πλεῖστον συμπεριλαμβανομένου, 2^{ον} τὰς κινητὰς ἑορτὰς καὶ ἔπειτα τὰς ἀπὸ τοῦ Πάσχα μέχρι τέλους Αὐγούστου ἀκι-

νήτους πάλιν ἑορτὰς β') τὰς περιεχούσας τὰς κινητὰς ἑορτὰς μετὰ τὸ τέλος τῶν κινητῶν (29 Αὐγούστου) καὶ γ') τὸν ὑπὸ τοῦ παρισινοῦ κώδικος gr. 683 (ἔπονομαζομένου R) παρεχόμενον ἰδιαίτερον τύπον τοῦ καὶ ὑπὸ ἄλλων τινῶν παρεμφερῶν, ὀλίγων δὲ κωδίκων συμπληρουμένου καὶ εἶτα περὶ τῶν ἑξαμήνων συλλογῶν (ἀπὸ 1^{ης} Σεπτεμβρίου μέχρι τέλους Φεβρουαρίου καὶ ἀπὸ 1^{ης} Μαρτίου μέχρι τέλους Αὐγούστου). Τὰς ἐκ τῶν συλλογῶν τούτων γνώσεις καὶ πληροφορίας πλουτίζει ὁ σ. διὰ τοῦ περιεχομένου τῶν ἰταλοελληνικῶν ἐτησίων καὶ ἑξαμήνων συλλογῶν τῶν συγγραφεισῶν ἐν τῇ Κάτω Ἰταλία καὶ τῇ Σικελίᾳ.

Ἐν τῷ τρίτῳ τμήματι ἐξετάζει τὰ διαφόρου τύπου μηνολόγια, α') τὰ ἐτήσια β') τὰ τετράμηνα γ') τὰ τρίμηνα καὶ δ') τὰ δίμηνα.

Τέλος δ' ἐν τῷ τετάρτῳ τμήματι παρέχει τὰ παλαιὰ μηνιαῖα μηνολόγια ἀπὸ τοῦ Σεπτεμβρίου μέχρι καὶ τοῦ Μαρτίου συμπεριλαμβανομένου.

Μέχρι τοῦ σημείου τούτου ἐξικνεῖται ἡ εἰς τὰ τέσσαρα ἐκδοθέντα τεύχη περιεχομένη ἔργασία, θὰ ἐπακολουθήσῃ δὲ εἰς τὰ προσεχῶς ἐκδοθησόμενα τεύχη τὸ τέλος τοῦ τετάρτου τμήματος, τὸ περιέχον τὰ ὑπόλοιπα μέχρις Αὐγούστου μηνιαῖα μηνολόγια, τὸ πέμπτον τμήμα περιέχον τοὺς πανηγυρικοὺς λόγους καὶ τὰ ὀμιλίαρια, τὸ ἕκτον, τὸ περιλαμβάνον τὰ μηνολόγια τοῦ Συμεῶνος τοῦ Μεταφραστοῦ, τὸ ἕβδομον, τὸ περιέχον τὴν μετὰ τὸν Μεταφραστὴν σχετικὴν παράδοσιν, τὸ ὄγδοον τμήμα περιλαμβάνον τὰ παράλληλα τῆς ἡδὴ ἐν τοῖς ἀνωτέρω τμήμασι περιληφθείσης παραδόσεως καὶ τέλος τὸ δεύτερον μέρος τοῦ ὅλου συγγράμματος τὸ περιέχον τὸ ἀντικείμενον τῆς ὅλης μελέτης καὶ τὸ ὁποῖον ἐξ ἑπτὰ ἀποτελούμενον τμημάτων θὰ παρέχῃ τὰ ἱστορικά πλέον τοῦ σ. ἐπὶ τῶν ὡς ἄνω πηγῶν συμπεράσματα καὶ δὴ α') περὶ τῶν Ἀγγέλων καὶ τῶν ἁγίων τῆς Π. Δ., β') τῶν ἁγίων τῆς Κ. Δ., γ') τῶν Μαρτύρων τῶν Ῥωμαϊκῶν διωγμῶν, δ') τῶν μέχρι τοῦ Ζ' αἰῶνος παλαιῶν Χριστιανῶν ἁγίων συμπεριλαμβανομένων καὶ τῶν μεταγενεστέρων μαρτύρων, ε') τῶν μέχρι τοῦ ΙΕ' αἰῶνος βυζαντινῶν ἁγίων συμπεριλαμβανομένων καὶ τῶν νεομαρτύρων ς') τῶν περὶ τῶν δεσποτικῶν καὶ θεομητορικῶν ἀκινήτων ἑορτῶν λόγων καὶ ζ') περὶ τῶν ἑορταστικῶν λόγων καὶ ὀμιλιῶν περὶ τῶν κινητῶν ἑορτῶν.

Ἡ διάταξις τῆς ὕλης τοῦ ὅλου συγγράμματος διακρίνεται διὰ τὴν συστηματικότητα καὶ τὴν ἀκριβολογίαν αὐτῆς, αἵτινες συνοδευόμεναι ὑπὸ ἐπιμελείας πολλῆς, χαρακτηρίζουσι τὴν εἰς τὰ τέσσαρα μετὰ χεῖρας τεύχη ἔργασίαν καὶ ἔρευναν. Ὁ καθ' ὁμάδας καθορισμὸς τῶν πηγῶν καὶ τῶν χειρογράφων τὰ ὁποῖα ἔχει πρὸ ὀφθαλμῶν ὁ σ. γίνεται ἀριστοτεχνικῶς, κατ' ἄριστον δὲ τρόπον ἐμφανίζεται τὸ ἐν αὐτοῖς περιεχόμενον ὕλικόν, τὸ ὁποῖον θὰ ἦτο ἴσως ἐτι πλουσιώτερον, ἂν ὄρισμένα χειρόγραφα κατεσπαρμένα ἐν ταῖς ἐπὶ μέρους βιβλιοθήκαις τῆς ἀνατολῆς, καὶ κατὰ τὸ πλεῖστον ἀνέκδοτα, ἦσαν αὐτῷ προσιτά.

Ὁλόκληρος ἡ ἀγιογραφικὴ αὕτη φιλολογία ἡ ὑπὸ τοῦ σ. μετὰ τόσου ἐπιστημονικοῦ κόπου συγκεντρωθεῖσα ἀποτελεῖ ἀσφαλῆ καὶ βεβαίαν βάσιν

διὰ τὴν ἐξέτασιν τῶν ἐν τῷ δευτέρῳ μέρει τοῦ συγγράμματος αὐτοῦ περιεχομένων ἱστορικῶν πράξεων καὶ βίων τῶν ἁγίων καὶ μαρτύρων τῆς χριστιανικῆς γενικῶς καὶ τῆς Ὀρθοδόξου ἰδιαίτερος Ἐκκλησίας τῶν μέχρι τοῦ 15^{ου} αἰῶνος ἀναδειχθέντων καὶ τὴν ἐξακρίβωσιν τῶν κατὰ τὰς κατὰ τὸ διάστημα τοῦτο καθιερωθείσας δεσποτικὰς καὶ θεομητορικὰς ἐφορὰς κινητὰς τε καὶ ἀκινήτους.

Ἡ πρώτη ὥθησις πρὸς ἱστορικὴν ἐργασίαν καὶ ἔρευναν διὰ τῆς μεθόδου ταύτης ἐδόθη πρὸ παντὸς παρὰ τοῦ ἀειμνήστου διδασκάλου μου Α. V. Harnack, ὅστις διὰ τοῦ κατὰ τὸ 1893 ἐκδοθέντος πολυκρότου αὐτοῦ συγγράμματος *Die Überlieferung und der Bestand der altchristlichen Literatur bis Eusebius* χρησιμεύει διὰ τὸν σ. μέχρι καὶ αὐτοῦ τοῦ τίτλου ὡς ὁδηγὸς πρὸς περαιτέρω διὰ τῆς μεθόδου ταύτης μελέτην καὶ ἱστορικὴν ἐξακρίβωσιν τῶν ἐκκλησιαστικῶν γεγονότων.

Ἡ ἐργασία τοῦ σ. εὐρύνει εἰς τὸ μακίστην τὴν ἱστορικὴν γνῶσιν τοῦ βίου τῆς Ἐκκλησίας μας μέχρι τοῦ 16^{ου} αἰῶνος, ἡ δὲ ἐπιστήμη θὰ ὀφείλῃ αὐτῷ πολλὰ διὰ τὰ ἱστορικὰ συμπεράσματα τῆς σπουδαίας ἐπεξεργασίας τοῦ πρὸ αὐτοῦ πλουσιωτάτου ὕλικου τῶν πηγῶν, πολλὰ τῶν ὁποίων, εἶμαι βέβαιος, θὰ εἶναι ὅλως διαφωτιστικὰ ἐπὶ σκοτεινῶν ἱστορικῶν σημείων καὶ εἰς ἄκρον ἐνδιαφέροντα.

Ἄξια παντὸς ἐπαίνου εἶναι ἡ ἀκολουθηθεῖσα μέθοδος ἐρεύνης τῶν πηγῶν τῶν περιεχομένων εἴτε ἐκ πρώτης εἴτε ἐκ δευτέρας καὶ τρίτης πολλάκις χειρὸς εἰς τὰ μαρτυρολόγια, ὁμιλιάρια, συναξάρια, μηνολόγια καὶ λοιπὰ ἱστορικὰ καὶ λειτουργικὰ ἀποσπάσματα, ἧτις δὲν παρῆιδεν, ὀρθῶς, καὶ τὴν ἐκ λαϊκωτέρας, οὕτως εἰπεῖν, προελεύσεως παράδοσιν, ἧτις οὐχὶ σπανίως πολυτιμώτατα διασφύζει ἱστορικὰ στοιχεῖα.

Ὅτι δὲ ἡ σημασία τῆς ἐρεύνης ταύτης ἐξέρχεται τῶν ὁρίων τῆς ἱστορικῆς ἐπιστήμης ἐξικνουμένη μέχρι καὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἀκόμῃ τέχνης, ἧτις τόσον ἐνεπνεύσθη καὶ ἐπηρεάσθη ἀπὸ τε τὴν ἱστορικὴν, ἀπόκρουφον καὶ συναξαρικὴν φιλολογίαν, εἶναι καὶ μόλις ἀναγκαῖον νὰ τονίσωμεν.

Διὰ ταῦτα ἡ πρὸ ἡμῶν ἐπιστημονικὴ ἐργασία τοῦ σ. εἶναι ἀξία πάσης ἀναγνωρίσεως, ἐφ' ὅσον ἀποτελεῖ καὶ ἐν ἐπὶ πλέον δεῖγμα τῆς σημασίας, ἣν ἔχουσιν αἱ, ὑφ' ἡμῶν τόσον δυστυχῶς παρεμεληθεῖσαι, ἀγιογραφικαὶ μελέται καὶ ἔρευνοι διὰ τὴν ἱστορίαν καὶ τὴν ζωὴν τῆς Ἐκκλησίας ἐν πάσαις καθόλου αὐτῆς ταῖς ἐκφάνεσσι.

ΑΜΙΑΚΑΣ Σ. ΑΛΙΒΙΖΑΤΟΣ